

Onlardan işğal altında olan rayonlarda olan təsərrüfatlar və dövlət mülkiyyətində saxlanmış 41 toxumçuluq və damazlıq müəssisələri istisna olmaqla, qalan ictimai təşkilatların hamısında islahatlar aparılmış, torpaq və əmlak bölüşdürülmüşdür. İslahatlar nəticəsində 3.4 milyon nəfərə torpaq, 826 min nəfərə isə əmlak payı verilmiş və beləliklə, kənddə mülkiyyətçilər sinfi yaranmışdır. Həmin mülkiyyətçilər könüllü olaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müxtəlif növ özəl təsərrüfatlar - 2651 ailə-kəndli təsərrüfatı, 156 istehsal kooperativi, 594 kiçik müəssisə, 191 kollektiv müəssisə və s. yaratmaqla, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə geniş məşğul olurlar.

Təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının aqrar sahəsi planlı sosialist sistemindən bazar münasibətləri sisteminə keçdikdən sonra, bu sahənin potensial imkanlarından və təbii ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunur.

Aqrar istehsalçıların dövlət tərəfindən müəyyən səviyyədə dəstəklənməsi və onlara sərbəstlik verilməsi bu insanlarda torpağa bağlılıq, şəxsi təşəbbüskarlıq, daha çox gəlir əldə etmək, qurub-yaratmaq, qənaətcil olmaq və s. bu kimi müsbət meyilləri daha da artmışdır. Bütün bunlar, təməli ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar siyasətin düzgünlüyünün nümunəsi kimi səciyyələndirilə bilər.

Keçid dövründə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin mühüm məqamlarından biri də, kənd təsərrüfatına zəruri maliyyə yardımlarının həyata keçirilməsidir. Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsi göstərir ki, aqrar sahənin maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsi, yerli büdcələr və büdcədən kənar fondlar mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, aqrar istehsalın inkişafına zəruri yardımın

göstərilməsi məqsədilə maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməsi və bu məqsədlə dövlət büdcəsindən ayrıca maddə ilə ayrılması, vəsaitlərdən istifadəyə nəzarətin yüksəldilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Müşahidələr göstərir ki, keçid dövrünün spesifik, özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də - stabilizasiya və institusional dəyişikliklər prosesinin təxminən eyni vaxtda həyata keçirilməsidir. Xüsusən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda iqtisadi sistemin, o cümlədən aqrar sahənin transformasiyasına yönəldilmiş dəyişikliklər makroiqtisadi stabilizasiya və dayanıqlı inkişafa paralel şəkildə həyata keçirilir. Bu tədbirlər aqrar sahədə əsasən müxtəlif mülkiyyətə mənsublu sahibkarlıq qurumlarının yaranması ilə müşayiət olunmaqdadır.

Ərzaq bazarının daxili mənbələr hesabına doyurulmasına nail olunması - aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin başlıca vəzifələrindən biridir. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması səbəbindən, istehsal olunan ərzaq məhsullarının satışı zamanı istehsalçılar ciddi problemlərlə üzləşirlər. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə, dövlət tərəfindən konkret istiqamətlərdə əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Məsələn, aqrar sahədə əməyin ödənilməsi səviyyəsinə müntəzəm olaraq diqqət yetirilir, əhalinin müəyyən kateqoriyalarına ünvanlı yardımlar edilir və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dotasiyaların ayrılması məsələləri ön plana çəkilir. Bu məqsədlə, qiymətlərin aşağı həddinin müəyyən edilməsi və məhsul satışına təminat verilməsi mexanizmindən də istifadə edilir ki, bu da bazarda tələb və təklifin paritetliyini tənzimləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. İ.H.Əliyev və b. "Azərbaycan iqtisadiyyatı", Bakı, 1998. 2. İ.Əliyev "Böyük siyasətdə: reallıqlar və perspektivlər", Bakı, 1999. 3. Ə.Nağıyev, V.Novruzov və b. "Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı" Bakı, 1998.

BÖYÜK QAFQAZIN CƏNUB HİSSƏSİNDƏ YERLƏŞƏN DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (DAĞ ŞABALIDI) TORPAQLARDA AZOTOBAKTERİN FƏALLIĞI VƏ EROZIYA PROSESİNİN ONA TƏSİRİ

X.Ə.SƏFƏROVA,

Azərbaycan ET Eroziya və Suvarma İnstitutu

Dağ boz-qəhvəyi torpaqlar Respublikanın alçaq dağlıq və dağətəyi qurşaqlarında geniş yayılmışdır. Böyük Qafqazın cənub hissəsində dağ boz-qəhvəyi (dağ şabalıdı) torpaqlar geniş sahələri əhatə edərək dağ əkinçilik zonasının əsas fondunu təşkil edir. Bu torpaqlarda əsasən dənli bitkilər, çoxillik otlar, qarğıdalı, tütün və tərəvəz bitkiləri əkilir.

Antropogen gərginliyə məruz qalmış bu torpaqlarda eroziya prosesi güclənmiş və geniş sahələri əhatə etmişdir. Eroziya torpaqların aqro-kimyəvi, aqrofiziki xassələrini pisləşdirmişdir. (K.Ə.Ələkbərov, 1965, X.M. Mustafayev, B.Q.Şəkuri).

Biz Qəbələ rayonunda dağ boz-qəhvəyi torpaqların eroziyaya uğramamış və orta dərəcədə eroziyaya uğramış növlərində azotobakterin fəallığını tədqiq etmişik.

Müəyyən edilmişdir ki, torpaqların münbitliyindən, o cümlədən humus və qida maddələrinin miqdarından, hidrotermik şəraitdən asılı olaraq azotobakterin fəallığı dəyişir.

Məlum olduğu kimi, azotobakter humus, üzvi qalıqlarla zəngin olan torpaqlarda daha çox fəallaşır və havanın molekulyar azotunu mənimsə-məklə torpaqda onun miqdarını artırır.

Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, azotun mə-

nimsənilməsində *Azotobacter choroococcum* rolu olduqca əhəmiyyətlidir. *Azotobacter choro-ococcum* üzvi maddələrə yüksək tələbat göstərir. Ona görə də o üzvi gübrələrlə yaxşı təmin olunmuş torpaqlarda daha çox fəaldır (B.A.Şəkuri 2002). Müxtəlif təbii zonalarda azotu torpağa fiksə edən heterotrof mikroorqanizmlər *Spirillum*, *Clostridium*, *Enterobacter*, *Azotobacter*, *Desulfovibrio* cinslərinə aiddir.

Sərbəst yaşayan mikroorqanizmlər tərəfindən azotun fiksə olunması bir çox amillərdən asılıdır (torpaqda karbon qazının çatışmaması, mikroorqanizmlərin fəallığı, başqa qida maddələrinin kifayət qədər olmaması, torpağın reaksiyası, aerasiya şəraiti və s.).

Anaerov şəraitdə yaşayan *Pasterianum*, aerob şəraitdə yaşayan *Azotobacter choroococcum* və başqa mikroorqanizmlər torpağı azotla zənginləşdirməklə onun münbitliyini artırır. Sərbəst yaşayan *Clostridium* bakteriyalar qrupunun hamısı və *Azotobacter* qrupları ildə 50 kq-a qədər azot fiksə edə bilər. Bir çox tədqiqatçılar azot toplayan bakteriyaların fəaliyyətinə-dən ətraflı məlumat verərək yazırlar ki, sərbəst və simbioz yaşayan bakteriyalar tərəfindən azotun mənimsənilib torpaqda toplanması universal, həmçinin aqroekosistemi bu elementlə zənginləşdirən və torpaq münbitliyini qoruyub saxlayan ən ucuz mexanizmdir. Bitkilərin növündən, torpaq-iqlim şəraitindən, torpaqların xassələrindən asılı olaraq azotun ümumi toplanma miqdarı dəyişkəndir və hər hektarda 100-400 kq arasında təbəddüd edir.

Bir daha aydın olur ki, torpağı azotla zənginləşdirən azotobakterin, eyni zamanda azot fiksə edən başqa bakteriyaların həyat fəaliyyəti torpağın münbitliyindən, onda olan humus və üzvi qalıqların çox olmasından asılıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda bu göstəricilərin azalması azotobakterin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrində aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, eroziyaya uğramamış torpaqlara nisbətən bu və ya digər dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda azotobakterin fəallığı xeyli zəifləyir (B.Q.Şəkuri, 2002).

Qəbələ rayonunun dağ boz-qəhvəyi (dağ şabalıdı) torpaqlarında aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, azotobakterin fəallığı torpağın eroziyaya

uğrama dərəcəsindən, ilin fəsillərindən asılı olaraq xeyli dəyişir.

İstər eroziyaya uğramamış, istərsə də orta dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda azotobakterin fəallığı yaz və payız fəsillərində daha çox olmuş, yay fəslində kəskin zəifləmişdir. Eroziyaya uğramamış torpaqların 0-30 sm qatında azotobakterlə yoluxdurulmuş topacıqların sayı tədqiqat illərinin yaz fəslində 62-84%, yay fəslində 45-61%, payız fəslində 54-76%, uyğun olaraq orta dərəcədə eroziyaya uğramış növündə isə yazda 42-57%, yayda 32-40%, payızda 40-54% arasında dəyişmişdir. Yaz və payız fəsillərində azotobakterin çoxluğu hidrotermik şəraitin əlverişli olması, üzvi qalıqların nisbətən çoxluğu ilə bağlıdır. Bu bakteriyaların yayda azalmasının əsas səbəbi havaların çox isti və quraq keçməsi; torpağın çox qurumasıdır.

Payızlıq buğda bitkisi altında istifadə olunan dağ boz-qəhvəyi (dağ şabalıdı) torpaqlar üzərində aparılan müşahidələr göstərdi ki, eroziya prosesi bu torpaqlarda azotobakterin fəallığını xeyli zəiflətməmiş və onun sayca azalmasına səbəb olmuşdur.

Bu torpaqların eroziyaya uğramamış növünə nisbətən orta dərəcədə eroziyaya uğramış növünün 0-30 sm qatında azotobakterin fəallığı tədqiqat illərinin yazında 23-32%, yayında 16-17%, payızında 19-21% arasında az olmuşdur.

Bir daha aydın olur ki, eroziya prosesi torpağın münbitliyini azaltmaqla azotobakterin fəallığını da kəskin zəiflədir. Nəticədə eroziyaya uğramış, torpaqlarda azotun fiksə olunması kəskin azalır və belə torpaqlarda azot çatışmamazlığı müşahidə olunur.

NƏTİCƏ

1. Aparılan 2 illik tədqiqatların nəticəsi göstərdi ki, Qəbələ rayonunun dağ boz-qəhvəyi (dağ şabalıdı) torpaqlarında azotobakterin fəallığı nisbətən yüksəkdir.

2. Azotobakterin torpaqda fəallığı hidrotermik şəraitdən xeyli asılıdır. Belə ki, yaz fəslində əlverişli hidrotermik şəraitdə azotobakterin fəallığı üst qatda 78-84% təşkil edir. Yay fəslində onun fəallığı xeyli zəifləyir.

3. Eroziya prosesi torpağın bioloji fəallığını və eləcə də azotobakterin fəallığını xeyli azaldır.

ƏDƏBİYYAT

1. Алекперов К.А. Борьба с эрозией почв на Большом Кавказе (в пределах Азербайджанской ССР) и Труды НМ сектора Ерозии МСХ Азерб ССР. Т.2 Баку "ЭЛМ", 1965.
2. Mustafayev X.M., B.Q.Şəkuri. Torpaq eroziyası, Azərnəşr, Bakı, 1991.
3. Шакури Б.К. Биологическая продуктивность почв системы вертикальной зональности склона Большого Кавказа действенный фактор в стабилизации экологического равновесия. Баку, 2002.